

Diversitat i desigualtat a l'Equador

Aproximació a la geografia humana

Enric Royo Coordinador del Programa Cooperació i Desenvolupament,
Fundació CIDOB

A mitjan segle XVIII l'Acadèmia de Ciències de París es trobava immersa en la discussió sobre si la Terra era aplanada pels pols o al seu equador. Per solucionar el debat, el rei Lluís XV va enviar dues expedicions, una a Lapònia, encapçalada per Anders Celsius i Pierre Maupertis, i l'altra a la Reial Audiència de Quito. Aquesta segona missió, sota el comandament de Charles-Marie de La Condamine, va fer un seguit de mesuraments i càlculs astronòmics dels quals va sorgir el sistema mètric decimal¹. Poc s'esperaven els integrants de la missió que a més donarien nom a un país.

A partir d'aquella missió, exploradors i geògrafs van començar a referir-se a les terres de la Reial Audiència de Quito amb el nom de "les terres de l'Equador". Vuitanta anys més tard, el 1830, quan aquesta denominació ja era ben popular, es decidí adoptar aquest nom, Equador, per a la nova república que sorgia del desmembrament de la Gran Colòmbia. La necessitat d'adoptar una elecció salomònica i de compromís reflecteix ja en aquella època la rivalitat entre les principals capitals del país –Quito, Guayaquil i Cuenca–, i el malestar que es podria haver despertat en les dues darres si el nou país hagués mantingut el nom de l'antiga Audiència de Quito.

Més enllà de l'anècdota, el moment fundacional del país ens mostra la seva diversitat, i evidència de quina manera el país s'ha anat fent a base de les reivindicacions socials, indígenes i regionalistes que periòdicament el sacsegen. El territori a l'Equador, com en d'altres països, explica moltes de les dinàmiques socials, polítiques i econòmiques del país.

L'Equador divers...

L'Equador és un territori frontissa, un país de transició, entre el Perú i Colòmbia, cruïlla de dues Amèriques del Sud ben diferenciades; la del nord, mestissa, verda, exuberant; i la del sud, andina, indígena, més austera i àrida. Aquesta condició de transició i frontissa no li resta, però, caràcter propi, atès que al país es barregen intensament elements de les dues regions. Si haguéssim de buscar en l'imaginari un fet que simbolitzi aquesta cruïlla entre dues Amèriques del Sud, el trobaríem precisament en l'Entrevista de Guayaquil. No és casual que fos en aquesta ciutat on Simón Bolívar i José de San Martín, alliberadors del nord i del sud respectivament, es trobessin per única vegada a les seves vides, per tal de parlar del futur de l'Amèrica alliberada, a més del futur polític de la ciutat de Guayaquil.

La diversitat de l'Equador s'explica, primerament, per la seva geografia física i humana, caracteritzada principalment per la serralada dels Andes. Com els seus veïns andins, té tres regions continentals ben diferenciades: selva, serra i costa, comptant a més amb la regió insular de Galápagos. A l'Equador, els Andes són dues cadenes muntanyoses paral·leles que culminen amb una desena de volcans; amb un passadís central on es troben les principals ciutats i les vies de comunicació que enllacen el país de nord a sud. A l'est s'estén l'àmplia regió amazònica, coneguda al país com a "Oriente", i a l'oest, la zona baixa que comença en l'anomenat "subtròpic", i que acaba a la costa.

Aquesta diversitat és més rellevant pel fet que es tracta d'un país petit en relació amb els seus veïns. Però el país no ha tingut sempre la mateixa dimensió, i encara podem trobar mapes que l'allarguen fins a les aigües del riu Amazones. A través de diversos tractats, l'Equador ha anat perdent una bona part del territori inicial de l'Audiència de Quito². La regió amazònica ha estat objecte de múltiples disputes, especialment amb el Perú, i és una de les fronteres més calentes d'Amèrica del Sud, tal com ho confirma l'últim capítol violent d'aquesta disputa territorial, el 1995, amb la guerra del Cenepa.

Si ens traslладem a la geografia humana, es dona el fet que aquestes regions són habitades per una població també molt diversa, conformada, a grans trets, per una majoria mestissa (un 65% del total, i repartida per tot el país), població indígena (un 28%, majoritàriament a l'Amazònia i a la serra, però també a la costa), població afroequatoriana (un 5,5%, principalment a la costa i concentrada, especialment, a Esmeraldas), i població blanca criolla (un 1,5%, descendents de colons espanyols i d'altres immigrants europeus). Malauradament, aquesta diversitat a l'Equador té una correlació amb la desigualtat. El fet de pertànyer a un d'aquests grups poblacionals o a un altre i viure en una d'aquestes regions o en una altra significa desigualtats d'accés a recursos econòmics, socials i culturals.

Diversitat i desigualtat, com no podia ser de cap altra manera, influeixen en el comportament polític. La importància d'aquest factor es va poder apreciar clarament en les darreres eleccions presidencials del 2006, on l'Amazònia i la serra es van alinear amb els candidats d'esquerres, Rafael Correa (a la serra centre i sud) i Gilmar Gutiérrez (a la serra nord i Amazònia), mentre que la costa es va decantar pel candidat de la dreta, el ric empresari bananer Álvaro Noboa. Un comportament similar es va produir a les eleccions presidencials del 2002 quan Álvaro Noboa guanyà a la costa, mentre que Lucio Gutiérrez, gràcies al suport del moviment indígena, s'emportà els vots de la serra i la selva.

L'auge que el moviment indígena ha tingut durant els darrers anys contribueix també a explicar la correlació de forces polítiques, així com el procés de transformació d'un país centralista i monocultural a un de descentralitzat i pluricultural. Tot i que darrerament ha patit una certa pèrdua de protagonisme polític, en part per la decepció viscuda arran del suport donat al president Lucio Gutiérrez, no es podria entendre la vida pública del país durant els darrers anys sense tenir en compte el pes del moviment indígena, que ha traslladat a l'esfera política la diferència, la diversitat i la desigualtat del territori i de la població del país. Cal destacar també, a més del paper del moviment indígena, el trasllat a l'esfera política de les tensions territorials entre els principals pols de desenvolupament del país, Quito i Guayaquil. El procés de descentralització iniciat els darrers anys ve especialment impulsat per les demandes de la ciutat de Guayaquil, la més populosa i un puixant contrapès econòmic de la capital política Quito. Des de la capital de Guayas, i a través dels diferents consistoris social-

cristians que ha anat tenint, i especialment amb l'actual alcalde de Jaime Nebot, periòdicament es trasllada una certa tensió secessionista a la resta del país.

Hi ha qui veu en les tensions entre Quito i Guayaquil un paral·lelisme amb la tradicional rivalitat existent entre Madrid i Barcelona. De fet, no és sorprenent que les autoritats equatorianes, especialment de Guayaquil, hagin vist Catalunya com un referent per al seu procés de descentralització. Així, durant els darrers anys, diverses autoritats polítiques catalanes han viatjat a l'Equador amb l'objectiu d'aportar la seva experiència en el procés autonòmic i de descentralització espanyol; aquest és el cas de l'expresident català, Jordi Pujol, o de l'exalcalde de Barcelona, Joan Clos.

La diversitat a l'Equador té una correlació amb la desigualtat. El fet de pertànyer a un grup poblacional o a un altre i viure en una regió o en una altra significa desigualtats d'accés a recursos econòmics, socials i culturals



Estatues de José de San Martín i Simón Bolívar a Guayaquil.

Hi ha qui veu en les tensions entre Quito i Guayaquil un paral·lelisme amb la tradicional rivalitat existent entre Madrid i Barcelona. De fet, no és sorprenent que les autoritats equatorianes, especialment de Guayaquil, hagin vist Catalunya com un referent per al seu procés de descentralització

Tampoc no és sorprenent que l'alcalde de Guayaquil tingui un cognom català. La relació de la ciutat amb Catalunya ve de lluny, ja que molt abans que els equatorians emigressin a Catalunya es va produir un procés migratori invers. La presència catalana en terres equatorianes no és especialment significativa fins a finals del segle XIX i principis del XX. És en aquest darrer període quan els cognoms catalans comencen a poblar la geografia equatoriana de manera important. Janer, Costa, Puig, Nebot, Dalmau o Marcel són cognoms habituals en el país des d'aquelles dates. Destaquen en l'àmbit comercial i empresarial, però també en l'artístic. Com a mostra podem recordar, per exemple, els germans González i Artigas, dedicats a la indústria tèxtil i alimentària, el destacat comerciant i escriptor Pere Maspons i Camarasa que va ser el primer que va introduir maquinària especial per a la selecció i qualificació del cafè, els músics Benejam, Plaja, Xancó i Rodríguez de la Fuente, que fundaren l'Orquestra Simfònica Nacional de l'Equador, els germans Serra i Bodro, creadors del primer xampany equatorià fet amb productes del país, i un llarg etcètera.

També van ser comerciants catalans els qui van impulsar la creació de la Cambra de Comerç a Guayaquil. Aquesta empremta catalana ha tingut, com dèiem, un èmfasi especial a la ciutat costanera de Guayaquil. També van ser emigrants catalans els qui el 1925 van fundar l'actual equip de futbol de la ciutat, el Barcelona Sporting Club. Una mostra de la importància i del pes polític i comercial dels descendents catalans a la ciutat la trobem al llistat d'alcaldes que ha tingut Guayaquil: Puig, Janer, Grau, Gilbert, Ferrés, Ferrusola, Vilaseca Valls, fins a l'actual alcalde, Jaime Nebot.



... i desigual

L'harmonització d'un procés autonòmic que permeti una vertebració adequada i sàpiga conjugar la diversitat del país serà doncs un dels eixos que haurà de recollir i resoldre la nova Constitució i el Govern del president Rafael Correa. L'altre eix, sens dubte, serà plantejar el problema de la desigualtat mitjançant l'establiment de les bases que permetin el desenvolupament social, econòmic i humà.

Cal tenir present que l'Equador va patir entre el 1995 i el 2000 "l'empobriment més accelerat de la història d'Amèrica Llatina" (Acosta i Atienza, 2004). En aquests cinc anys, el nombre de pobres va créixer de 3,9 a 9,1 milions (en termes percentuals, del 34% al 71%) i la pobresa extrema es va duplicar passant dels 2,1 als 4,5 milions de persones. Paral·lelament, es va produir un augment important de la desigualtat. Així, si l'any 1990 el 20% més pobre rebia el 4,6% dels ingressos, l'any 2000 captava menys del 2,5%, mentre que el 20% més ric incrementava la seva participació del 52% a més del 61%.

Per revertir aquest procés serà essencial tenir en compte població i territori. Caldrà mantenir l'equilibri d'inversions entre aquelles zones més poblades i que són les àrees més dinàmiques del país, i les zones menys poblades però d'on surt un dels principals ingressos del país, el petroli. A l'estreta franja de la serra es concentra la meitat de la població amb una densitat de 96 habitants/km²; mentre que a la costa s'arriba a una densitat de 73 habitants/km², principalment per la ubicació de Guayaquil, atès que a la costa nord i especialment a Esmeraldas



© Július Fekete



© Enric Rojo

es concentra la població afroequatoriana, la qual continua patint un cert oblit per part de l'Estat. La regió amazònica i les illes Galápagos estan molt poc poblades i presenten una densitat de població molt baixa, però són zones de gran interès ambiental, amb una de les biodiversitats més importants del planeta i on cal tenir una actuació mesurada per garantir una activitat econòmica sostenible ambientalment, i en el cas de l'Amazònia, respectuosa amb els drets dels pobles indígenes.

En aquest sentit, els pobles indígenes han demostrat ser els principals valedors del respecte als drets humans i al medi ambient amb relació a les activitats extractives. Cal recordar l'exemplar i internacionalment reconeguda lluita duta a terme durant anys per la petita comunitat kichwa amazònica de Sarayaku, formada per un miler de persones, a la conca del riu Bobonaza, en contra de les activitats de la companyia petrolífera CGC al seu territori. La causa va arribar a l'Assemblea General de Nacions Unides i a la Cort Interamericana de Drets Humans, la qual el 2005 es pronuncià a favor de la comunitat³.

La desigualtat també adopta característiques de ruralitat. En un país on el 64% de la població és urbana i un 36% és rural, i on les principals àrees urbanes són Quito, amb més d'1,4 milions d'habitants i Guayaquil, amb 3,5 milions d'habitants, és precisament en aquestes dues conurbacions on es concentra l'activitat econòmica del país, i on s'observen els índexs de pobresa més baixos. Però malgrat aquesta distribució desigual de la pobresa, de la regió amazònica surten la major part dels ingressos del país. L'any 2005 prop del 60%

dels ingressos per exportacions provenien del petroli. Aquesta regió, amb una població principalment indígena, ha estat tradicionalment oblidada per les inversions estatals, i per aquesta raó es poden explicar les tensions socials i polítiques que marquen el dia a dia de l'Orient equatorià. Com passa en altres països, la capacitat de l'Estat per treure rendiment de les activitats extractives serà un element fonamental per al procés de desenvolupament i eradicació de la pobresa.

L'Informe sobre Desenvolupament Humà 2007-2008 publicat pel PNUD –amb dades del 2005–, així com l'informe específic de país del 2001 d'aquest mateix organisme, amb dades de 1999, ens permeten aproximar-nos a alguns aspectes concrets de la realitat equatoriana en matèria de salut, educació i pobresa. El darrer informe del PNUD dona a l'Equador un coeficient de 0,772 punts, i el país ocupa la posició 89 del total de 177 països.

L'anàlisi comparada de l'evolució de l'Índex de Desenvolupament Humà (IDH) de l'Equador amb la dels seus veïns andins mostra una aproximació gradual als millors situats (Veneçuela i Colòmbia), tot i que en un context en què les diferències regionals s'han anat reduint de manera ostensible gràcies a l'important avenç de Bolívia. A l'interior del país, però, les diferències persisteixen. L'informe de país publicat pel PNUD el 2001 aportava informació sobre l'Índex de Pobresa Humana (IPH) per províncies, a través del qual s'observava que les dues províncies on es concentra l'activitat econòmica del país són les que tenen els nivells de pobresa més baixos. Destaquem, per exemple, que la xifra de Guayas és tres vegades menor que la de Bolívar.

Si analitzem els tres components de l'IDH equatorià observem que el PIB per càpita és l'assignatura pendent del país. Els nivells de salut i educació es troben força per sobre del PIB per càpita. Tant és així, que només deu països al món tenen una distància més gran entre el seu PIB i el global de l'IDH, la major part exrepúbliques soviètiques, mentre que a Amèrica Llatina només Cuba es troba en una situació pitjor que l'Equador. Sembla clara la necessitat de millorar el sistema productiu del país, i en especial afavorir la diversificació d'ingressos, atesa l'elevada dependència del petroli.

Aquestes dades, però, no reflecteixen un altre element encara més preocupant, la desigualtat en la distribució de la renda, potser el problema més greu de la societat equatoriana. El 20% del sector més ric percep el 50% dels ingressos nacionals, mentre que el 20% més pobre rep un 5%. Una enquesta realitzada el novembre de 2004 per l'Institut Nacional de Estadística a 12.000 llars urbanes mostrava que molta de la gent pobre que viu a les ciutats rebia 2,7 dòlars diaris, i les persones indigents 1,3 dòlars. La migració internacional ha estat la sortida que moltes llars equatorianes han trobat enfront de l'atur i el deteriorament de la qualitat de vida. Tot i que les remeses suposen uns importants ingressos per al país, el flux migratori ha fet perdre a l'Equador mà d'obra qualificada i persones adultes en la seva etapa de major productivitat.

Un llarg camí per endavant

Darrerament el país ha estat centre d'atenció internacional amb la victòria i presa de possessió del nou president, l'economista Rafael Correa, i s'ha iniciat un procés constituent que ha de dur a la reforma de la Constitució equatoriana. Aquesta nova etapa cal inserir-la en l'onada de nous governs llatinoamericans poc proclius als interessos dels Estats Units a la regió. Per això, és important fer un seguiment de la política exterior equatoriana, incloent-hi la seva implicació regional i les relacions amb els Estats Units i la Unió Europea.

Però aquesta nova etapa política equatoriana també té una clara relació amb el passat econòmic recent del país: crisi financera, dolarització i flux migratori. L'anàlisi de la salut econòmica de l'Equador i de la seva capacitat de revitalització és necessària per entendre com es pot superar la crisi del país. Una anàlisi on caldrà posar especial atenció al petroli, més enllà del seu valor econòmic, com originador de tensions socials i ambientals. Aquesta ullada a la realitat de l'Equador no pot obviar altres elements d'incontestable pes en el present i futur del país, el seu valor ambiental fruit de la seva gran biodiversitat, la qual també té una forta implicació econòmica i social, i l'evolució del moviment indígena com un dels factors clau de la crisi que ha sacsejat el país i l'ha fet passar d'un règim tradicionalment centralista i monocultural a un règim que encara s'està construint, de caràcter pluricultural i descentralitzat.

L'economista Correa té un gran repte, i no cal dir que moltes mirades a sobre, tant dels qui el titllen de populista i l'inclouen al mateix sac que altres líders regionals com Hugo

Chávez, Evo Morales o fins i tot Ollanta Humala, com d'aquells que el veuen com una *tercera via* llatinoamericana⁴. Tots ells seguiran de prop l'evolució del país en els propers anys, en especial per comprovar si el "¡Dale Correa!", lema de la campanya presidencial d'Alianza País, es fa realitat. ●

Notes

1. El metre és la deumilionèsima part d'un quadrant del meridià terrestre mesurat per la missió de La Condamine.
2. Per a una explicació més detallada sobre l'establiment de fronteres a la zona amazònica, vegeu: "De los límites a la frontera: o los malentendidos de la geología amazónica" (Roux, 2001).
3. Un interessant estudi antropològic-jurídic sobre els impactes socials i culturals de la presència de la companyia CGC a Sarayaku es pot consultar a: CHÁVEZ, Gina, LARA, Rommel i MORENO, Maria. *Sarayaku: el pueblo del Cenit. Identidad y construcción étnica*. Quito: FLACSO, 2005.
4. Per conèixer millor els plantejaments de Correa es pot consultar el seu discurs de possessió del 15 de gener de 2007 a www.presidencia.gov.ec

Referències bibliogràfiques

- ACOSTA, Alberto i ATIENZA, Jaime. *Migraciones y Desarrollo. Estudio de dos casos particulares: Ecuador y Marruecos*. Centro de Estudios de Cooperación al Desarrollo (CECOD), 2004.
- COMISIÓN NACIONAL PERMANENTE DE CONMEMORACIONES CÍVICAS. *La Misión Geodésica Francesa*. Quito: Nueva Editorial, 1987.
- FUNDACIÓ CATALUNYA-AMÈRICA. *Catalans a l'Equador*. www.catalunya-america.org/catala/equador.htm
- INSTITUTO NACIONAL DE ESTADÍSTICA Y CENSOS DEL ECUADOR (INEC). *Estadísticas sobre paro, pobreza y otras variables económico-sociales*. www.inec.gov.ec
- PNUD. *Informe sobre el Desarrollo Humano, Ecuador 2001: Las tecnologías de la información y la comunicación para el desarrollo humano*.
- PNUD. *Informe sobre Desarrollo Humano 2007-2008*.
- ROUX, Jean Claude. "De los límites a la frontera: o los malentendidos de la geología amazónica". *Revista de Indias* LXI(223): 513-539 (2001).